

ORIGEN DEL TOPÒNIM "ALFARA" D'ALFARA D'ALGÍMIA

CONCHA SAURA

Introduir-se en l'estudi etimològic, descobrir el significat originari d'un nom, és sempre una tasca interessant i, de vegades, prou difícil.

Alguns noms actuals de pobles venen referits al relleu, als recs, a tribus musulmanes; d'altres es tracta d'un mal nom, d'un càrrec. En definitiva, es fan servir referències pròximes.

A més a més, hi ha topònims que tenen més d'una entrada etimològica, per la qual cosa complica l'estudi el fet de què, sovint, cal distinguir l'etimologia correcta.

Pel que fa a l'estudi de l'origen del topònim "Alfara", de la seua etimologia, corresponent al poble anomenat Alfara d'Algímia, considere que cal analitzar, fonamentalment, tres vessants

- A/ Geogràfica
- B/ Històrica
- C/ Filològica

Que són els tres apartats que conduiran a la conclusió en què s'acaba el present treball.

a) Vessant geogràfica

Alfara d'Algímia es situa al nord de la comarca del Camp de Morvedre. El seu terme limita: al nord, amb Algar del Palància; al sud, amb Algímia d'Alfara; a l'est, amb Sagunt, i a l'oest, amb Sogorb. Té una superfície de 1.160 hectàrees.

El riu Palància, al seu pas, el partix en dues meitats: a la dreta és on s'ubica el nucli urbà.

Paral·lel al riu, entre ell i el poble, transcorre la Séquia Major de Sagunt, que canalitza les aigües provinents del riu per a repartir-les, al llarg de la comarca, entre l'horta dels diferents termes. Al terme d'Alfara rega l'horta coneguda com l'Horta Vella, situada entre el riu i el nucli urbà. Per a regar tota l'Horta Vella rep l'ajuda de la Séquia Xicoteta, feta pels propis llauradors a la primera dècada del segle XIX i que distribueix l'aigua de la Séquia Major (a Alfara anomenada Séquia Gran) per les hortes de la part més alta de l'Horta Vella, la que és més a prop del nucli urbà.

Al riu Palància, al seu pas pel terme d'Alfara, li aporten aigua uns barrancs, per la dreta el d'Àrguines i per l'esquerra el de l'Estepar.

Les *Ordenanzas Municipales del Término de Alfara de Algimia*, de l'any 1889, a l'article 176, capítol I, del títol II, p. 20, descriuen els límits del terme:

"El término municipal, forma un polígono irregular, de los cuales, el mayor lado, es el del S. E. Por Norte linda con el término de Algar y Segorbe, partiendo del peñasco que hay en el barranco de Arguinas frente á la carretera vieja, donde hay una cruz, siguiendo siempre aguas abajo hasta el puente de Arguinas, limita con Segorbe, desde allí en igual forma por el centro del barranco, hasta el río y cruzando éste en dirección al mojón, junto al camino de Azuebar, y luego por las Lomas, Racó, Umbría y Escales, siguiendo la línea recta de mojón a mojón, ó de hitos donde los hay, hasta cruzar el barranco de Escales por junto al camino de la partida, limita con Algar; desde dicho camino, siguiendo aguas abajo por el barranco de Escales, hasta el mojón de Garriga, luego por detras del Picayo de mojón á mojón recto, hasta el río frente a la cueva redona de Yelos, limita con Sagunto y forma la parte Sur y Este. Del río, subiendo hasta el peñasco frente la senda que va á Torres-Torres, después, por esta senda en dirección Norte cruzando los campos, hasta la portella divisoria del Cabildo, sigue la acequia por el cajero de abajo hasta la canal de Javier, y por ella y cajero de arriba, hasta el desagüe de la última portella de la Reclocha á la acequia de este nombre, y por el cajero de arriba, al mojón del Cabildo, frente a la senda de Algar, luego por ésta y de mojón á mojón, hasta la carretera de Aragón, por la cual y centro de ella, sigue hasta la entrada del Barranco Lorenza donde hay un mojón del cual parte recte á otro en la carretera vieja y de éste al peñasco junto al barranco de Arguinas y término de Segorbe, donde termina el término, formando el límite Sur y Oeste, el término de Algimia, con lo cual cierra el perímetro.

Toda la circunferencia del término, está marcada con hitos ó mojones visibles, cuando no por río, barrancos ó caminos." (*sic*)

En l'agricultura hi ha dues zones, diferenciades per la procedència de l'aigua de reg: l'Horta Vella i l'Horta Nova.

L'Horta Vella rega, com ja s'ha dit amb l'aigua provinent de la Séquia Gran i de la Séquia Xicoteta.

L'Horta Nova es rega amb l'aigua del manantial d'Àrguines i d'altres pous, tots ells dins de la Cooperativa de Reg d'Àrguines.

El terme d'Alfara a l'actualitat té 2.602 fanecades (i fanecada equival a 831 m²) de regadiu, tarongers en la quasi totalitat, i 6.207 fanecades de secà, s'inclou el terreny productiu i el improductiu. L'altitud mitjana és de 70 metres.

I actualment té 504 habitants.

b) *Vessant històrica*

El poble d'Alfara, i el seu nom, prenen entitat a l'època de domini musulmà.

Recorrent la història, les restes més antigues trobades per la zona pertanyen al Paleolític, concretament del Paleolític Superior s'han trobat mostres al barranc de l'Estepar; del Neolític hi ha vestigis a la muntanya del Picaio; també hi ha restes de l'època ibèrica a la Canyada Ferrera, la Costera i la Riera.

La presència romana consta per la troballa de dues làpides romanes amb la inscripció en llatí del nom del difunt, del nom de la seua família i de la data de la mort. L'una, al pati de la casa del carrer de les "alfareries" núm. 14 i l'altra a la casa situada al carrer Major núm. 16.

En època romana aquesta zona pertanyia a l'ager (terme municipal) de Saguntum. L'ager estava salpicat de viles on es cultivaria la tríada mediterrània (blat, oli, vinya) i també la figuera, el fruit de la qual era conegut pels ibers baix el nom de "pomes púniques" (Miquel Tarradell, *Història del País Valencià*, I, p. 107, 108). Al segle III, a partir de la crisi de l'Imperi Romà, amb la ruralització del món occidental, la població de l'ager saguntí es recluïria en les seues viles, convertint-les en unitats autosuficients i d'aquesta manera quedarien fins la vinguda dels musulmans, ja que a la zona de la comarca del Camp de Morvedre no hi hagué ni invasió de vàndals ni control visigòtic (Manuel Sanchis Guarner, *Història del País Valencià*, I, p. 1191).

Pel que fa a l'època musulmana, Manuel Sanchis Guarner (op. cit. p. 234-361) descriu els assentaments a la zona de la Xàrquia d'Al-Andalus. No hi fa referència concreta a aquesta zona, però podem suposar que estaria ocupada per musulmans berebers: A Serra s'ha trobat una pipa de fumar típica bereber i a Dènia hi ha una mostra molt completa.

A l'Arxiu del Regne de València, Pergamins Hebreus i Àrabs núm. 1, consta un plet que s'estableix entre Torox (Torres Torres en àrab) i Cars (Càrcel en àrab) a inicis dels segle XII. La causa fou la trencadura de la pedra que marca el començament de la séquia a Algar de Morbatir a conseqüència de l'abundància de les pluges. Al plet tans sols es fa una menció vaga a Alfara: quan parla de Torox fins a Algar anomena llocs. El plural "llocs", indica que al menys en són dos. És clar que es referix a Alfara i a Algímia.

En la *Crònica de Jaume I* s'al·ludix a què per l'any 1233 està lluitant per la zona del Palància i fa referència a què tala els voltants de Torres Torres: la paraula "tala" indica que el que fa és arrasar camp i, tal vegada, algunes casetes.

És al segle XIII ja baix domini cristià, i fonamentalment per l'arribada de musulmans provinents de Torres Torres quan Alfara ja és algo: un poblet menut. Ens ho mostra la fisonomia urbanística que encara existix a la localitat: el centre del poble constituïria el poblet. Encara hi ha un atzucac (carrer sense eixida, tret típic de l'urbanisme musulmà) al carrer del rellotge.

Jaume I fa la donació, per primera vegada, de les alqueries d'Alfara i Algímia l'any 1249 a Gauteri Romà, però aquesta donació no és efectiva perquè el

baró no residix a Torres Torres, motiu pel qual continuen baix patrimoni reial. La donació efectiva es fa a Beltran de Bellpuig l'any 1270.

Alfara d'Algímia es coneix per altres noms, segons les èpoques i l'administració (civil, religiosa).

Al *Llibre del Repartiment* s'escriu Alfara.

En l'administració religiosa, des que la parròquia es desmembrà de Torres Torres l'any 1547, any en què St. Tomàs de Vilanova, conegut com "l'arquebisbe dels pobres", era l'arquebisbe de València, va fer algunes separacions parroquials de la seua diòcesi, entre elles la d'Alfara (en el seu record, l'arquebisbe està pintat en el tondo que comunica la capella de la comunió amb el presbiteri); llevat d'alguns anys concrets (en l'arxiu parroquial consta la visita pastoral de l'any 1593: quan es parla de l'església es diu església de Sant Agustí d'Alfara, que és de la Baronia de Torres Torres; a l'any 1936 el poble es cita com Alfara d'Algímia; després torna a citar-se com Alfara de Torres Torres) i fins a època recent el poble té el nom d'Alfara de Torres Torres.

Durant el règim senyorial és Alfara de la Baronia (de Torres Torres), però es cita com Alfara.

En l'administració civil al llibre del *Amillaramiento de la riqueza urbana, rústica, pastos y ganadería* fet per l'Ajuntament l'any 1861 ja consta Alfara d'Algímia, que és l'actual denominació oficial.

c) *Vessant filològica*

El nom d'Alfara es troba documentat per primera vegada en el *Llibre del Repartiment del Regne de Valencia* (any 1249).

Del *Llibre del Repartiment* s'han fet dues transcripcions:

1/ La dirigida per Antoni Ferrando (1979, registres 549, 1156, 2301, 2393).

Registre 549: "Centum XXXVI jovatas in alqueriis que dicuntur Alhara; (...)."

Registre 1156: "(...), alqueriam de Alhara integram et alqueriam de Godeyla, (...)."

Registre 2301: "Per Nos et nosotros laudamus, concedimus, et confirmamus vobis Eximino Petri \de Tirassona/ et vestris imperpetuum, per hereditatem propial, (...) et hereditatem de Alfara, et domos cum orto suo ante pontem ligneu, et ortum de Roterós (...)."

Registre 2393: "R. de Puyades, domos in Muroveteri; et quatuor jovatas terre in Val de Segon, II, sciliet, in alqueria de Alfara et alie due in alqueria de Rafalel (...)."

Els transcriptors identifiquen /Alhara/ o Alfara, en les quatre transcripcions, com referides a l'actual poble d'Alfara del Patriarca.

2/ Transcripció de D. Cabanes i R. Ferrer (1979, II, registres 291, 448).

Registre 291: es descriuen les donacions fetes a Eximenu Petri de Tirassona:

"Per nos et nosotros laudamus, concedimus it confirmamus vibus, Eximenu Petri de Tirassona, et vestris, in perpetuum (...) et hereditatem de Alfara, (...)."

Registre 448: es cita la donació, dins de les fetes a Murviteri, a R. Puyades, de dues jovades de terra en l'alqueria d'Alfara.

(La "jovada" era el termini de terra que abastia la llaurada amb una jovada —especialment de bous— durant tot un dia. Deriva de l'obligació feudal de llaurar la terra del senyor durant tot un dia i amb una jovada).

En aquesta transcripció s'identifica Alfara, en els dos registres, amb l'actual Alfara d'Algímia; i proposen, com l'ètim del topònim Alfara, la paraula àrab /al-farah/, amb el significat de "la terrisseria".

Bouthor la fa procedir de la paraula àrab /al-hara/ que, segons descriu al *Dictionnaire française-arabe*, vol dir "el carrer"; en opinió de Slane "poblet".

Madoz, en el *Diccionario geográfico-estadístico histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, oferix una interpretació a favor del significat "la terrisseria" dient textualment d'Alfara que "hay fábricas de alfarería". Aquesta interpretació cal contextualitzar-la, pel fet de què Madoz escriu el *Diccionario* entre els anys 1846 a 1850 i és clar que el nom del poble és molt més antic.

Joan Coromines, en el seu *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1984, I, p. 150) recull l'ètim /al faḥḥâr/ amb el significat de "terrissar".

Carmen Barceló (*Toponimia aràbiga del País Valencià*, 1983, p. 86) considera que "Alfara" prové de la paraula àrab /al-ḥára/, que vol dir "el barri, el raval".

Conclusió

Les aportacions que oferix l'anàlisi geogràfic i històric d'Alfara d'Algímia, junt a la referència filològica, em permet establir les següents conclusions:

A/ Les dues poblacions valencianes que duen el nom d'Alfara (com a nom i no com a cognom), Alfara d'Algímia i Alfara del Patriarca, han estat sempre diferenciades, tant a nivell geogràfic com històric.

B/ Junt a l'abundància del topònim cal anotar l'abundància dels topònims menors: el 1239 apareix a València un almodí amb el nom d'Alfaras; el 1375, al terme de Gilet, consta una alqueria dita Alfarella, diminutiu romanç per a distingir-la del topònim (C. Barceló, op. cit. p. 86); el 1418 hi ha menció d'una séquia de Bocairent amb el nom d'Alfara; a Tarassona (Saragossa) actualment hi ha un carrer anomenat Alfara, en el qual hi havia terrisseries i aquest pareix ser el motiu del qual deriva el seu nom. Tot açò ens demostra que la forma "alfara" és una veu visual i, per tant, intrínsecament relacionada amb el lloc concret on s'ubica.

C/ El topònim "Alfara" etimològicament té més d'una entrada; estudiats els condicionants històrics i geogràfics; a causa que els musulmans, generalment, al lloc on s'establien respectaven el que hi havia (barri de la juderia a Sagunt; a València, Sant Vicent de la Roqueta que era l'única església cristiana que existia,...), entenc, en concordància amb Carmen Barceló (op. cit.) que el nom "Alfara", pel que fa a Alfara d'Algímia, prové de l'àrab /al-ḥára/, amb la següent evolució fonètica:

/al-ḥára/ — Alfara (el barri, el raval)

/a/ — es manté en aquest tipus d'entorn fonètic

/l/ alveolar — generalment es manté

/h/ faríngia fricativa sorda — dóna en totes les
posicions /f/ labio-dental

/r/ alveolar vibrant — es conserva

I poblet, poble xicotet, era Alfara a l'època àrab.

D/ No elimine absolutament la possibilitat, encara que aquesta és molt feble, que "Alfara" derive de la paraula àrab "alfajára" que significa el fang per a treballar el terrisser, l'argila, probabilitat que expose a causa de l'abundància d'argila a la zona. Però, a la informació històrica ja oferida cal afegir que en la Carta de Nova Població, any 1611, (Juan Corbalán de Celis i Durán, 1997) no hi ha cap referència a l'existència d'alguna terrisseria, i als Llibres de Registre de Defuncions de l'església de Sant Agustí Bisbe, d'Alfara d'Algímia, no consta cap difunt amb la professió de terrisser per eixa època.

Bibliografia consultada

Amillaramiento de la riqueza urbana, rústica, pastos y ganadería de Alfara de Algímia 1861, Ajuntament d'Alfara d'Algímia.

Barceló, Carmen, *Toponímia aràbiga del País Valencià*, València, Diputació de València, 1983.

Bocthor, *Dictionnaire françaïçe-arabe*, París, 1828. Biblioteca Nacional, Madrid.

Bru i Vidal, J., "Torox i Quars, topònims aràbics en el Camp de Morvedre" en Braçal núm. 1, p. 93-104, 1989.

Cárcel Ortí, M.M., *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas*, I i III, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, València, 1989.

Corbalán de Celis y Durán, Juan, *La repoblación en la baronía de Torres Torres: Cartas de nueva población de Alfara y Algímia 1609-1611*, Ajuntament d'Algímia d'Alfara, 1997.

Corbalán de Celis y Durán, Juan i Borja, Helios J., *L'agricultura en la baronía de Torres Torres*, en premsa.

Coromines, Joan, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Madrid, Gredos, 1984.

Crònica de Jaume I o Llibre dels Feys en les Quatre Grans Cròniques: Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III, edició de Ferran Soldevila, Barcelona, Selecta, 1971.

Llibre del Repartiment, edició d'Antoni Ferrando, València, 1978.

Llibre del Repartiment del Regne de València, transcripció de Cabanes i Ferrer, volum II, Saragossa 1979.

Madoz, Pascual, *Diccionario geográfico-estadístico histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Madrid, P. Madoz, 1846-1850. Biblioteca Nacional, Madrid.

Ordenanzas municipales del Término de Alfara de Algimia en 1889, Ajuntament d'Alfara d'Algímia.

Primera Crónica General, edició de Ramón Menéndez Pidal, Madrid, Real Biblioteca, 1900. Biblioteca Nacional, Madrid.

Sanchis Guarner, Manuel i Tarradell, Miquel, *Història del País Valencià*, volum I, Barcelona, Edicions 62, 1988.

Arxius consultats

Arxiu de l'Ajuntament d'Alfara d'Algímia.

Arxiu de l'església de Sant Agustí Bisbe d'Alfara d'Algímia.

Arxiu del Regne, València.

L'ONOMASTICON CATALONIAE
DE JOAN COROMINES